

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В
ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ (НА ПРИКЛАДІ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: здобувач вищої освіти

05-214М групи

Спеціальності 014 Середня освіта
(Географія)

Освітньо-професійної програми

«Середня освіта (Географія)»

Ваховський Владислав Анатолійович

Керівник кандидат географічних
наук, Омельченко Наталя

В’ячеславівна

Рецензент кандидат біологічних
наук, доцент Шкуропат Анастасія
Вікторівна

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження земельних ресурсів.....	6
1.1. Поняття про «земельні ресурси» та їх структура використання.....	6
1.2. Трансформація земельних ресурсів під впливом антропогенних факторів.....	12
РОЗДІЛ 2. Особливості використання земельних ресурсів в Херсонській області.....	17
2.1. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Херсонській області.....	17
2.2. Стале землекористування як основа раціонального використання земельних ресурсів.....	21
РОЗДІЛ 3. Методичні аспекти практичного впровадження сучасних основ вивчення земельних ресурсів в шкільний курс географії... 	27
3.1. Методичні рекомендації щодо вивчення земельних ресурсів в шкільному курсі географії	27
3.2. Розробка інтерактивного уроку на тему «Земельні ресурси Херсонщини в контексті сталого землекористування».....	32
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження. Земельні ресурси є фундаментом розвитку економіки країни та створення національного багатства. Внаслідок наявності родючих земель, більшість з яких є цінними продуктивними ресурсами в Україні, сформувалися дійсно унікальні природні передумови для високоефективного розвитку сільського господарства. Маючи значні площі сільськогосподарських угідь (19% площі Європи), Україна показує вищий за середньоєвропейський рівень розораності території. У структурі сільськогосподарського землекористування існує справжній дисбаланс, тому що порушене допустиме співвідношення площ угідь, зокрема ріллі, пасовищ, сінокосів. Причому такі диспропорції дуже яскраво спостерігаються на регіональному рівні, зокрема в межах Херсонської області, де рівень розораності території вищий за середньоукраїнський. Стан використання наших земель наразі потребує вжиття нагальних науково-обґрунтованих заходів, спрямованих на раціоналізацію землекористування та забезпечення дійсно сталого землекористування.

На нашу думку, важливим етапом у процесі істотних змін в господарській діяльності людини та взагалі природокористуванні є формування певного світогляду в кожного громадянина. Вкрай важливим є надання певних знань та здійснення просвітницької роботи, особливо в контексті реалізації земельної реформи в Україні у 2020 році. Ми вважаємо, що саме система освіти є тим фундаментом, закладання якого має відбуватися з урахуванням сучасних перетворень в державі і в контексті сталого (збалансованого) природокористування.

Проблема раціонального використання та охорони земель є актуальною для багатьох сучасних науковців. Різноманітні аспекти земельного питання у сучасних умовах розглядаються такими дослідниками як Н.В. Безніцька, В.Є. Данкевич, В.А. Демьохін,

Д.С. Мальчикова, Л.В. Мельник та ін. Проте ще велика кількість питань залишаються невирішеними, в тому числі навчально-методичного характеру.

Метою дослідження є аналіз сучасного землекористування в Херсонській області та розробка методичної основи вивчення земельних ресурсів у шкільному курсі географії (на прикладі Херсонської області).

Цим зумовлена необхідність вирішення наступних **завдань**:

- 1) розглянути теоретичні основи дослідження земельних ресурсів в контексті структури використання та антропогенних перетворень;
- 2) здійснити аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Херсонській області та обґрунтувати необхідність сталого землекористування;
- 3) висвітлити головні методичні аспекти щодо вивчення земельних ресурсів в шкільному курсі географії та розробити на цій основі сучасний інтерактивний урок.

Об'єктом дослідження є земельні ресурси.

Предмет – методичні особливості вивчення земельних ресурсів в шкільному курсі географії (на прикладі Херсонської області).

Методи та підходи дослідження. У роботі були використані наступні загальнонаукові і конкретно-наукові методи: аналізу і синтезу (при розкритті змісту основних понять дослідження, при опрацюванні нормативно-правової бази землеустрою, при розгляді структури землекористування), порівняльно-географічний метод (при аналізі територіальної диференціації земельних ресурсів в Україні) [35], методи навчання (при розробці інтерактивного уроку).

Практичне значення полягає у можливості використання запропонованої розробки інтерактивного уроку в навчальному процесі більшості закладів загальної середньої освіти. Окремі здобутки та

напрацювання теоретичного компонента кваліфікаційної роботи можуть бути використані окремо в навчальному процесі.

Апробація. За результатами дослідження опубліковано статтю у збірнику «Магістерські студії».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел (38 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 48 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні основи дослідження земельних ресурсів

1.1 Поняття про «земельні ресурси» та їх структура використання

Необхідною умовою для життя людей і ведення господарської діяльності є наявність земельних ресурсів. Земля включно зі своїми ґрунтами, надрами, лісами, водними екосистемами, в результаті докладання до неї людської праці, стає однією з головних продуктивних сил. Закон України «Про охорону земель» дає таке тлумачення «земельні ресурси - сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві»[11].

Значення земельних ресурсів в галузях матеріального виробництва досить різне. В промисловості, окрім добувної, земля є базисом, певним фундаментом для розміщення її галузей і окремих підприємств, в гірничо-добувній промисловості вона є сховищем мінерально-сировинних ресурсів, фактичним арсеналом засобів і предметів праці. Для сільського господарства земля – це основний засіб виробництва і фактично головна продуктивна сила, завдяки своїй родючості, здатності забезпечувати флору всіма необхідними поживними речовинами, обмеженості в просторі, територіальності. Завдяки обмеженим розмірам, земельні ресурси потребують особливого підходу до організації її використання через велику конкуренцію різних галузей господарського комплексу. Тому проблема їх раціонального розподілу між ними набуває вкрай важливого значення.

Згідно земельного законодавству України землі мають використовуватись власниками та користувачами «за цільовим

призначенням». «За своїм цільовим призначенням землі поділяються на такі основні категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової та громадської забудови;
- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» [12].

Важливо відмітити, що такий розподіл земель за цільовими категоріями є досить застарілим та не відповідає реаліям сьогодення, тому що для оптимального використання земельних ресурсів необхідне їх багатофункціональне використання, яке в більшості випадків є раціональним.

Значна частина земельних ресурсів України відносяться до категорії земель сільськогосподарського призначення (41,4 млн га), що відображено на спеціалізації нашої держави у міжнародному територіальному поділі праці. Площа лісів та інших лісовкритих площ, які відіграють важливе природоохоронне, естетичне та господарське значення, охоплює 17,7% земельної площі.

Україна є досить урбанізованою країною, а тому багато її земель знаходяться під забудовою (6%), що включають об'єкти промисловості і транспорту. Землі під водою займають 4% території. Відкриті заболочені землі та інші категорії земель займають майже по 2 % земельної площі (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Структура земельного фонду України станом на 1 січня 2018 року*

Тип земель	Площа, тис га	Відсотків до загальної площі
Усього земель	60354,9	100,0
с/г угіддя	41489,3	68,7
Ліси та інші лісо вкриті площі	10674,9	17,7
Забудовані землі	3597,8	6,0
Землі під водою	2425,0	4,0
Відкриті заболочені землі	1089,4	1,8
Інші землі	1078,5	1,8

*складено на основі даних Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру

Структурний аналіз земельного фонду України демонструє, що в його складі сільськогосподарські угіддя займають 68,7%, а в Європі українські сільськогосподарські угіддя складать 19%. Більшу частину займають рілля – 79 % від с/г земель, пасовища – майже 13 %, сіножаті – 5,6 %, а багаторічні насадження та перелоги (необроблювані тривалий час землі) займають менше 3 % (рис.1.1).

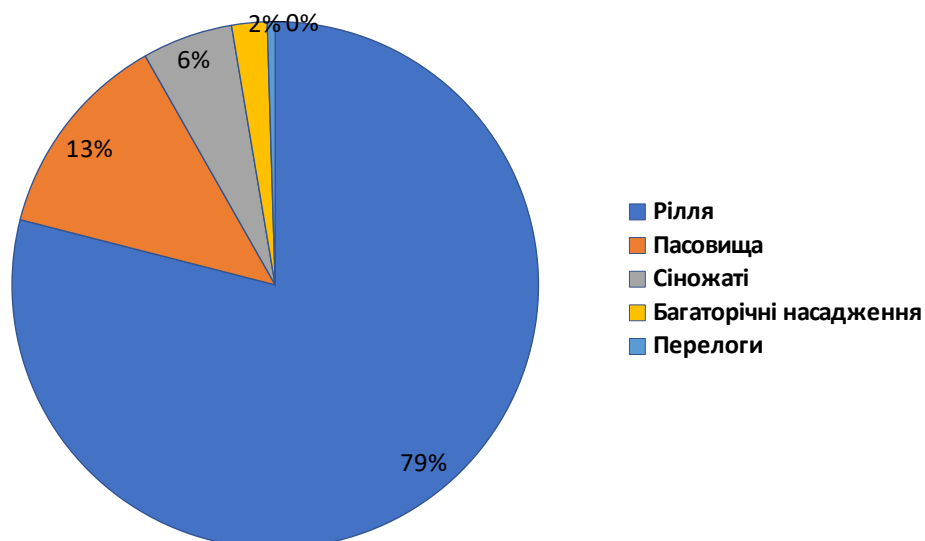

Рис. 1.1. Структура сільськогосподарських угідь в Україні на 2017 рік (за даними Держгеокадастру)

Як показують дані графіку, динаміка площі сільськогосподарських угідь характеризується тенденцією до поступового скорочення (рис. 1.2.). Попри зменшення обсягів земельних ресурсів, зокрема сільськогосподарського призначення, Україна продовжує займати одну з лідируючих позицій у світі за показником площі сільськогосподарських угідь та ріллі на одного жителя. Так, за площею сільськогосподарських угідь на одного жителя лідером є Канада з показником 1,73 га, другу позицію займає Росія (1,51 га), третю – США (1,26 га) [22]. Україна займає четверте місце в світі за обсягом сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя з показником 0,90 га. Відзначимо, що наведенні показники, з одного боку, свідчать про забезпеченість значними обсягами землі всіх жителів країни, а з іншого боку, про відсутність будь-яких резервів для зростання земельних ресурсів.

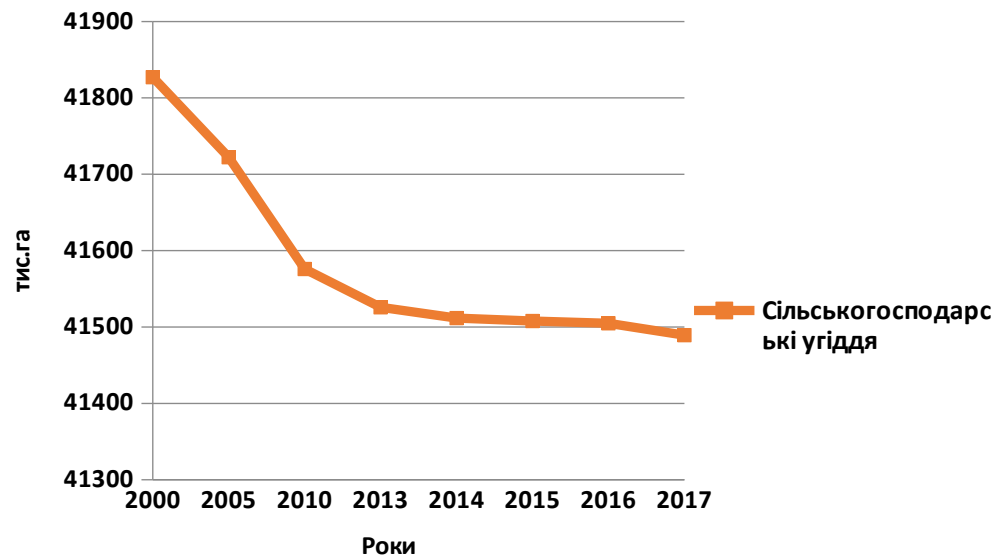

Рис. 1.2. Динаміка зміни загальної площі сільськогосподарських угідь в Україні за період 2000-2017 рр (за даними [33])

Специфічною властивістю землі є її родючість - спроможність забезпечувати врожайність сільськогосподарських культур, рівень якої безумовно залежить як від природної якості самих ґрунтів так і від розвитку землеробства та певних екологічних умов. Родючість - це свого роду продукт тривалого історичного, економічного та екологічного розвитку самої землі і сільськогосподарського виробництва зокрема. Земельні ресурси України характеризуються наявністю високої біопродуктивності землі та строкатістю ґрунтового покриття, в їх структурі переважають землі з найродючішими ґрунтами (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Структура ґрунтового покриття сільськогосподарських угідь України*

Основні типи ґрунтів	Сільськогосподарські угіддя		В т.ч. рілля	
	Тис. га	%	Тис. га	%
Всього по Україні	41839,7		33189	
Дерново підзолисті різного генезису	2522,2	6,03	2080,5	6,3

Ясно-сірі і сірі лісові опідзолені	2149,3	5,1	1931,8	5,8
Темно сірі опідзолені і чорноземи опідзолені	4133	9,9	3858,1	11,6
Дернові різного генезису	1281,2	3,06	536,7	11,6
Лучні різного генезису	1565,9	3,7	764,7	2,3
Лучно-болотні і болотні	716,5	1,7	99,4	0,3
Торфо-болотні і торфяники	614,6	1,5	82,2	0,2
Мочаристі	87	0,2	66,2	0,2
Чорноземні різного генезису	22111,5	52,8	19968,2	60,2
Лучно-чорноземні	718,9	1,7	567,9	1,7
Солонці і солончаки різного генезису	171,1	0,4	57,7	0,2
Осолоділі і подові	301,4	0,7	223,9	0,7
Темно- каштанові і каштанові різного генезису	1238,1	3	11336,1	3,4
Буроземи, дерново-буроземні, підзолисто-буроземні	189,1	0,5	73,4	0,2
Коричневі	127,2	0,3	71,4	0,2
Намиті	658,2	1,6	347,7	1,05
Рекультивовані	10,6	0,03	5	0,02
Розмиті, виходи порід	119,1	0,3	17	0,05
Бурі гірські	322,9	0,8	74,7	0,2
Інші	2801,9	6,7	1226	3,7

*За даними Інституту землеробства УААН та Інституту ґрунтознавства і агрохімії УААН

За даними Інституту ґрунтознавства і агрохімії УААН основа землеробства України локалізується на чорноземах різного генезису - 60,2% площі ріллі, причому в структурі ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь чорноземи також займають найбільший відсоток території. В Україні сконцентована третина світових запасів чорноземів, а за деякими даними навіть ще більше і з цим часто пов'язують виграшний агрономічний статус України на світовій арені. Однак, в Україні, залежно від регіону, до 30-60 % земель знаходиться на схилах. Погіршені умови ґрунтоутворення на них унаслідок акумуляції водного режиму знаходять прояв як у формуванні різних за параметрами профілю ґрунтів, так і суттєвому зниженні їхньої родючості. Крім цього, для них є характерним епізодичний розвиток ерозії [25].

Ґрунти України – це справжнє багатство, яке є базисом розвитку однієї з найважливіших і вкрай необхідних галузей матеріального

виробництва, яке виробляє продукти харчування для соціальної сфери, для промисловості – сировину, а саме сільськогосподарське виробництво. Для України це ключова галузь народного господарства, яка відіграє важливу роль не тільки у зміцненні економіки країни, а ще й підвищенні життєвого рівня населення і розв'язанні ключових соціально-економічних проблем.

Отже, впродовж останніх років помітною є постійна трансформація земельного фонду. Значно скорочується площа сільськогосподарських угідь, зростає площа забудованих земель, значно погіршується якісний стан земельних ресурсів. Збільшується площа земель, які потерпають від ерозії, знижується родючість ґрунту, в ньому зростає брак поживних речовин, що негативно позначається на сільськогосподарському виробництві.

1.2. Трансформація земельних ресурсів під впливом антропогенних факторів

Раціональне землекористування є обов'язковою компонентою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів, тому що земля – це найважливіша складова природних ресурсів, основа флористичного і фауністичного світу, вмістилище природних багатств, операційний фундамент промисловості, всіх населених пунктів і доріг. Виключну роль земельні ресурси відіграють у сільському господарстві, виступаючи головним засобом виробництва. Для агровиробництва найважливіше значення має саме приповерхнева частина землі – ґрунт, що являє собою собливе природне утворення, яке має властивості живої та неживої природи. Сформувався ґрунт внаслідок тривалих метаморфічних процесів поверхневих шарів літосфери під спільним взаємовпливом гідросфери, атмосфери, живих і мертвих організмів. Найважливіша властивість ґрунту – це родючість, яка відіграє головну

роль у житті людини, є ключовою умовою існування і відтворення, які постійно заміщують одне одного в людських поколіннях [13].

Людство впродовж усієї своєї історії досить екстенсивно використовувало усі природні багатства, включаючи земельні ресурси. Внаслідок цього тривалий час підвищувалось навантаження на довкілля, що спричинило вкрай негативні екологічні наслідки. Питання взаємовідносин суспільства і природи та використання земельних ресурсів стають на сьогодні все більш актуальним, що знаходить своє підтвердження у низці міжнародних документів та проведених засідань представниками світового співтовариства. Проблема збереження, раціонального використання і розширеного відтворення земельних ресурсів як базису сталого розвитку є, як ніколи актуальною і для України, шляхи вирішення якої мають відповідати принципам та цілям, задекларованих на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992) та Всесвітньому саміті на вищому рівні зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) [26].

Очевидно, що з розвитком промислового виробництва вилучаються все нові багатства природи, відповідно вичерпуючись, зростає вартість сировини, згодом збільшується кількість відходів, що викидаються у довкілля.

З часом страждає і найважливіший базис життя – ґрунти, які всюди на Землі деградують, зменшуються в просторовому вимірі. На орних землях під впливом активної діяльності людини розвивається водна ерозія та процеси дефляції, що супроводжується змивом гумусного горизонту, видуванням, засипанням культур, зокрема озимих, садів, виноградників, каналів, лісосмуг, доріг.

В Україні склалася дуже нераціональна структура природокористування, яка є результатом домінування природомістких галузей промисловості, сировинної орієнтації експорту, ресурсо-

енергоємних технологій і т.д. З часів отримання незалежності Україна продовжувала розвивати ті галузі промисловості, які потребують найбільших енергетичних та сировинних витрат (паливно-енергетичний, металургійний, хімічний комплекси) та які є лідерами за показниками шкідливого впливу на навколишнє середовище. Раціональне використання земельних ресурсів має надзвичайно важливе значення для сталого розвитку усього агропромислового комплексу та енергетичної безпеки України. Впродовж останніх років помітно зменшилась кількість внесення добрив (мінеральних та органічних), які мають негативний вплив на якість ґрунтів, а тому і на ефективність господарювання аграрних підприємств.

Земельний фонд України є справжнім багатством і по суті явною унікальністю, що визначає її особливе місце серед інших європейських держав. Територія України відзначається перш за все значною строкатістю природних умов. Однак сучасне землекористування в країні носить певний відбиток минулих радянських екстенсивних методів господарювання. Згідно „Основним засадам (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року”, які було затверджено Законом України від 21 грудня 2010 року N 2818-VI, можна зазначити, що стан земельних ресурсів України є майже критичним. Впродовж всього періоду проведення земельної реформи велика кількість проблем у сфері земельних відносин не лише не розв'язана, а ще й загострилася [9].

В Україні розораність території становить 80%, що набагато більше ніж показник найменш розораної країни Європи – Франції (там розораність дорівнює лише 30% землі). Україна є лідером за площею еродованих, підтоплених, засолених та малопродуктивних земель, а також штучних водосховищ. Площа природної рослинності на душу населення має найнижчий показник в Європі і складає 0,35 га. Із

загальної площі ґрунтів 60,4 млн. га близько 41,4 млн. га займають сільськогосподарські угіддя. Україна очолює європейський рейтинг за площею чорноземів (чверть світових запасів) [5;33].

Різноманітність форм людської діяльності, які впливають та трансформують біотичні й абіотичні компоненти природи, більшість вчених об'єднують під назвою антропогенні впливи, або антропогенні фактори. Відомий український еколог О.О. Лаптев визначає антропогенні фактори як «породжені соціальним обміном речовин і енергії тіла, речовин, процеси і явища, які впливають на природу одночасно з природними факторами» [13]. В цілому антропогенні фактори – це вплив людини на навколишнє середовище, який зумовлює у компонентів екосистеми (абіотичних і біотичних) суттєві відголоски. Вони можуть бути фізичними, хімічними, біотичними, кліматичними, також виділяють за часом дії – постійними і періодичними, трохи помітними і катастрофічними. Висока розораність території нашої держави та екстенсивне освоєння території у минулому призвели до закономірної їх деградації та зниження родючості. Найбільш визначним процесом, який спричинив порушення структурно-функціональної організації ландшафтів, були заміна природних угідь орними землями та формування агроландшафтів, які є спрощеними та нестабільними системами із дуже низькою здатністю до саморегуляції.

Отже, антропогенний вплив на навколишнє середовище постійно зростає і досягнув критичних значень. Ключовим положенням рішень, прийнятих світовою спільнотою, є неприпустимість негативного впливу на земельні ресурси, що може призвести до погіршення їхньої якості, деградації, забруднення та руйнування [26].

Подолання екологічних загроз є важливим напрямком внутрішньої та зовнішньої політики держави й першочерговим завданням екологічної політики. Основними напрямками спрямованими на охорону

земель, підвищення родючості ґрунтів і економії енергоресурсів мають бути впроваджені нові технології вирощування сільськогосподарських культур, зокрема ґрунтозахисних та енергозберігаючих; проведення необхідних робіт по вилученню з інтенсивного обробітку малопродуктивних, ерозійно-небезпечних земель [38]. На порядку денному має стояти питання раціоналізації структури землекористування.

РОЗДІЛ 2

Особливості використання земельних ресурсів в Херсонській області

2.1. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Херсонській області

Херсонська область займає південну частину України, розташована в Причорноморській низині, в степовій зоні, на нижній течії Дніпра. Має безпосередній вихід до Чорного та Азовського морів, також омивається Сивашем (Гнилим морем) та Каховським водосховищем [29].

Інтенсивне використання земель Херсонщини в землеробстві почалося більш 200 років тому. Незабаром ця частина українського Степу стала районом інтенсивного ведення сільського господарства, зокрема зернового господарства та вівчарства.

Впродовж тривалого часу постійно збільшувалась розораність Степової зони. Зростання цін на зерно на світових ринках спричиняло екстенсивний шлях ведення господарства, все нові угіддя були задіяні у сільськогосподарському виробництві. На початку ХХ століття Херсонщина стала житницею Європи.

Загальна площа земель вже у сучасних адміністративних межах області становить 2846,1 тис. га. Земельний фонд Херсонської області складається із земель сільськогосподарського призначення (71,3%), лісів та інших лісовкритих площ (5,4%), земель під водою (15,2%), інших земель (8,1%) [7].

Площа земель сільськогосподарського призначення становить 2029,8 тис. га, або 71,3% загальної площі земель регіону. За цим показником область займає 10 місце серед регіонів України. Розораність

території області – 62,7%, що перевищує середньодержавний рівень (53,9%), сільськогосподарських земель – 87,9%. У складі сільськогосподарських земель сільськогосподарські угіддя становлять 1966,5 тис. га, або 96,9% [7;34].

На півночі Херсонщини здебільшого розповсюджені південні чорноземи з лесовим підґрунтям. Південніше вони переходять в темно-каштанові і каштанові ґрунти, що розташовані іноді разом з солонцями. На узбережжі Чорного та Азовського морів поширені солонці та солончаки.

Сучасне сільськогосподарське землекористування на Херсонщині характеризується високою часткою ріллі, як від загальної площі області, так і від площі сільськогосподарських угідь. Важливо відзначити, що при середній розораності сільськогосподарських угідь 87%, деякі райони області, приміром такі як Іванівський, Каланчацький, Нижньосірогозький мають розораність навіть більше 90 %, що суперечить усім екологічним вимогам, щодо екологобезпечного ведення господарства.

Оптимізація землекористування в степових районах можлива лише в умовах створення геоекологічної інфраструктури, яка, насамперед, складається з насичення ландшафтів біотичними елементами - лісами, лісосмугами, пасовищами, недоторканими степовими ділянками тощо. Розповсюдження лісових масивів для районів інтенсивного землеробства має, окрім природоохоронного та естетичного ще й велике господарське значення. Такі біотичні елементи як лісосмуги та ліси покращують мікроклімат, сприяють поповненню запасів вологи в ґрунті, стабілізують ерозійні та дефляційні процеси. Тому в зоні дії лісового масиву врожайність сільськогосподарських культур завжди більша.

Ліси, лісосмуги, чагарники займають лише 151,8 тис.га , що становить приблизно 5,3 % території, при тому що в Україні частка

лісових та чагарникових масивів втричі більша. Ще меншу лісистість в Україні мають лише Миколаївська та Запорізька області. Слід відзначити, що якби з розрахунків виключити Олешківський та Голопристанський райони, де зосереджені головні масиви лісів області, то загальна лісистість зменшиться до 2 %. В деяких східних районах області (Новотроїцький, Іванівський, Нижньосірогозький) цей показник становить менше 1%.

За роки економічної кризи стан лісових насаджень погіршився. Значне зниження рівня ґрунтових вод на територіях лісових масивів в Олешківському та Голопристанському районах, відсутність належного догляду в процесі лісовирощування, несанкціоновані вирубки дерев, антропогенні лісові пожежі та незначні об'єми лісовідновлювальних робіт, призводять до зменшення площ лісових масивів, зокрема і лісосмуг.

Інший елемент геоecологічної інфраструктури, який позитивно впливає на ґрунтову родючість, - наявність значних площ, зайнятих пасовищами та сіножатями. Багаторічні та однорічні трави, та їх суміші весь рік захищають ґрунт від негативних ерозійних впливів сильних вітрів, поверхневого стоку тощо. Багаторічні трави, особливо бобові, є важливим фактором поліпшення гумусового стану ґрунтів, формування водотривкої структури, насичення ґрунту поживними елементами. Однак довготривале використання земель Херсонщини винятково для землеробства призвело до масового розорення природних пасовищ, їх площа складає зараз всього 7,6% від сільськогосподарських угідь, тоді як в Україні – 12,3 % [18].

Природні пасовища займають прибережні ділянки морів, річок, балки. Штучні пасовища, які створювались на зрошуваних землях, зараз з економічних міркувань не мають широкого поширення. Найбільші площі природних пасовищ та сіножатей локалізовані в приморській зоні

з найбільш неродючими ґрунтами. В Скадовському та Каланчацькому районах таких площ більше 15 % від сільськогосподарських угідь, а в Голопристанському та Чаплинському - більше 10 %. Співвідношення «рілля - ліс», «рілля- пасовища», «рілля - пасовища разом з сіножатями та лісами» для Херсонщини є дуже несприятливим. Якщо по Україні на 1 га лісу приходить 3,2 га ріллі, то в нашій області вже 11,6 га, на один гектар пасовищ і сіножатей в Україні приходить 4,4 га ріллі, на Херсонщині – 10,7. Загальна оцінка співвідношення ріллі та найголовніших елементів геоecологічної інфраструктури - лісів, пасовищ, сіножатей засвідчила, що землі Херсонщини втричі інтенсивніше використовуються, ніж в середньому по Україні [19].

Таким чином, на сьогоднішній день стан використання земель сільськогосподарського призначення Херсонщини не відповідає вимогам їх експлуатації й охорони в контексті сталого розвитку, тому що, перш за все, порушене допустиме співвідношення площ угідь, зокрема ріллі, пасовищ, сінокосів. В такій ситуації, одним з головних шляхів раціонального використання земель сільськогосподарського призначення є покращення екологічного стану зрошуваних земель, на яких наявне підтоплення, вторинне засолення, водна ерозія, руйнування природної структури ґрунтів тощо.

2.2. Стале землекористування як основа раціонального використання земельних ресурсів

Ключова ідея сталого розвитку полягає в здатності екосистем здійснювати відновлення, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь. Стале землекористування не є виключенням, адже при такій системі відносин суспільного розвитку досягається оптимальне співвідношення між

економічним ростом, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та прийдешніх поколінь [6]. Земля – це основне багатство українського народу, що вимагає збалансованого, науковообґрунтованого використання.

Земля є базисом людського існування, що визначає її надважливу роль у процесі соціально-економічного розвитку всього суспільства. Як основа екосистеми, специфічний засіб виробництва, об'єкт права власності вона є фундаментом сталого розвитку, умовою соціального поступу та добробуту людини. Сьогоднішній розвиток аграрного сектору економіки має ставати все більш екологічно спрямованим, який потребує значної охорони й відтворення природних ресурсів, раціонального їх використання, з метою розвитку продуктивних сил країни.

Сучасне землекористування розглядається як складний об'єкт, що має ціле розмаїття форм власності та цільового використання, динамічний розвиток (зміна структури угідь, об'єктів господарювання), а також отримує максимальний економічний прибуток в процесі експлуатації. Такі обставини посилюють проблеми антропогенного навантаження на земельні ресурси, нераціонального землекористування та структури земельних угідь тощо.

Україна маючи близько 42 млн га земель сільськогосподарського призначення, є найбільшою серед європейських країн за цим показником. При цьому нераціональне використання земельних ресурсів спричиняє низьку ефективність використання земель і руйнування ґрунтового покриву. Велику частку земельного фонду (92%) включено до активного господарського використання, а це в свою чергу призводить до диспропорцій площ ріллі, кормових угідь, лісових насаджень, що спричиняє негативний ефект на стійкість агроландшафту.

Стратегією сталого розвитку «Україна–2020» в межах визначених чотирьох векторів руху передбачено реалізацію земельної реформи та докорінне реформування сільського господарства, у т.ч. з метою забезпечення раціонального використання земельних ресурсів [1;31]. Реалізація затверджених пріоритетів стратегії передбачає підвищення ефективності використання і охорони сільськогосподарських земель шляхом прийняття ряду організаційно-економічних заходів. Недругорядна роль у вирішенні цих питань належить землеустрою, що надає можливість досить широко здійснювати державне управління земельними ресурсами, перерозподіл земель між окремими галузями господарства та організацію їх раціонального використання. Фактично у процесі землеустрою створюється організаційно-територіальна база ефективного сільськогосподарського виробництва та забезпечується підвищення сталості землекористування. Однак на сьогоднішній день проблема організації сталого землекористування в аграрній сфері вимагає системного впровадження землевпорядних заходів, які дадуть можливість прийняти оптимальне управлінське рішення з ефективного використання і охорони земель сільськогосподарського призначення [4].

Обґрунтовуючи важливість сталого землекористування, його необхідність для збереження земельних ресурсів, потрібно спиратися на базові соціальні, економічні та екологічні закони і принципи. Відсутність в Україні належного економіко-правового поля щодо стимулювання раціонального сталого землекористування призвели до погіршення якісного стану земельних ресурсів, зокрема до деградації ґрунтів, родючість яких постійно знижується.

Таким чином, виникає потреба у певних заходах, що сприятимуть як підвищенню самої продуктивності і раціональності використання земельних ресурсів так і певній стимуляції суб'єктів господарювання до сталого землекористування (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні заходи підвищення ефективності землекористування*

Заходи щодо сталого землекористування	Заходи стимуляції суб'єктів господарювання
Оптимізація розподілу земельного фонду між галузями національного господарства та ефективне його використання в кожній з них.	Податкові пільги на здійснення екологічно орієнтованих видів діяльності, зокрема виробництво екологічно чистої продукції, протиерозійна організація території, підтримка біорізноманіття території.
Оптимізація структури окремих видів земельних угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, лісів, пасовищ, земель під водою тощо) відповідно до природних зон і районів.	Компенсація за вилучення з інтенсивного використання та відведення під консервацію деградованих і малопродуктивних земель з метою відновлення та збереження їх природних властивостей.
Розробка й імплементація раціональної системи землеробства, яка включає ґрунтозахисний обробіток, внесення добрив.	Дотації на ведення сільського господарства в досить обмеженому режимі, вирощування продукції без отрутохімікатів.
Вапнування кислих та гіпсування засолених і солонцюватих ґрунтів; розробка проєктів, які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування господарських угідь.	Пільгові кредити для природоохоронних інвестицій, а також субсидії направлені на реалізацію природоохоронних програм, що мають загальнодержавне значення (раціональне використання, охорона та розширене відтворення земельних ресурсів, озеленення наявних території, збереження природних об'єктів)
Заходи осушувальної меліорації заболочених і перезволожених земель та зрошення й обводнення посушливих.	

СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

*Складено на основі [3;12;20]

Зрозуміло, що окрім позитивних заходів стимуляції раціонального використання земельних ресурсів існують певні карні методи, зокрема штрафні санкції. Однак на законодавчому рівні маємо недосконалу систему подібних штрафів, тому що дуже часто виникає ситуація при якій порушнику земельного законодавства простіше і дешевше сплатити

штраф, оскільки природоохоронні заходи в десятки, а то й більше разів дорожчі.

Важливим регулятивним інструментом щодо забезпечення сталого землекористування є система управління, контра базується на визнанні землі джерелом справжнього багатства. Тому, на нашу думку, управління земельними ресурсами має охоплювати абсолютно всі процеси земельних відносин, землеволодіння й землекористування, а саме: землевпорядкування території й землеустрою господарств, сприяння та реалізація раціонального розподілу земель серед галузей народногосподарського комплексу, заходи, спрямовані на ефективну експлуатацію та охорону земель. Відзначимо, що максимально повна оцінка природного та господарського стану земельних ресурсів надається системою державного земельного кадастру, а вже після цього має науково обґрунтовано розв'язуватися питання організації раціонального землекористування. На сьогодні помітно стало затребуваним ввести в неї нову складову – реєстрація землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, що показує правовий статус та реальний господарський стан експлуатації земель за цільовим призначенням. Сучасні українські науковці встановили, що реєстрація землі значно стимулює вирішення як економічних, так і соціальних проблем [28]. Якщо система реєстрації є досить гарно продуманою, то це забезпечує розвиток земельного ринку, а також підвищує ефективність використання земель. Окрім цього, за умови використання надійної системи реєстрації підвищення спостерігатиметься і в питанні захисту прав на нерухоме майно, що в свою чергу значно нормалізує економічне життя країни. Процес керування раціональним землекористуванням реалізується за рахунок перманентного моніторингу за станом земельних ресурсів. Це є дуже важливо, тому що земельні ресурси – це не тільки чинник виробництва, а та велика

цінність, яка формує територіальні передумови використання ресурсів економічного і соціального розвитку, а також їх відтворення. Зважаючи на це, питання раціонального сталого використання та охорони земельних ресурсів має бути пріоритетним напрямком не тільки економічної політики, а ще й соціальної та екологічної.

Поки залишається не відомо те, яким чином вплине на стале землекористування введення в дію змін до Земельного кодексу і низки інших нормативних актів, ухвалених в 2019 році Верховною Радою України. Однак, з огляду на досвід більшості країн Європи, можна стверджувати, що дозвіл на купівлю землі аграрного призначення громадянам України надасть значний стимул до раціонального використання, а головне сталого використання земельних ресурсів держави.

Таким чином, на сьогоднішній день виникає потреба у створенні дійсно дієвого механізму вдосконалення всієї земельної політики в контексті сталого розвитку, який забезпечуватиме надходження інвестицій для здійснення агротехнічних та природоохоронних робіт (згідно актуальних змін у земельному законодавстві із 1 січня 2024 року купувати сільськогосподарську землю матимуть право як прості українці, так і юридичні особи [10]), що надасть реальну можливість підвищити соціально-економічну та екологічну ефективність землекористування в Україні.

РОЗДІЛ 3

Методичні аспекти практичного впровадження сучасних основ вивчення земельних ресурсів в шкільний курс географії

3.1. Методичні рекомендації щодо вивчення земельних ресурсів в шкільному курсі географії

Однією з найбільш актуальних глобальних проблем людства є екологічна, яка ґрунтується на значному впливу людини на навколишнє середовище, а саме на біосферу Землі, важливим компонентом якої є ґрунтовий покрив поверхні суші. Внаслідок антропогенного впливу значно погіршується стан біосфери, відбувається зниження її біологічної та екологічної продуктивності, зокрема включаючи стан і продуктивність педосфери. Останнім часом, з огляду на кричущу нагальність питання збереження навколишнього середовища, все більш актуальною стає необхідність просвітницької роботи серед людей, починаючи з учнівської молоді, у напрямку формування знань про ґрунт як важливого елементу природно-екологічного середовища існування та головного засобу землеробського використання, підвищення ефективності його використання з метою збереження та збільшення рівня родючості. Важливою передумовою процесу формування екологічної культури та компетентності в учнів є трансформація в їхній свідомості зовнішніх мотивів та стимулів у внутрішні мотиви особистості [17;15]. Реалізація цього безумовно сприятиме формуванню вмінь та практичних навичок природобезпечної діяльності без втручання і зовнішнього контролю або нагадування.

Сучасний курс шкільної географії включає низку ґрунтознавчо-географічних тем, що зустрічаються в кожному класі загальної середньої

освіти. Проте вивчення цих тем має певні методичні труднощі для вчителів-географів. Частково це можна пояснити тим, що методична складова вивчення зазначених тем недостатньо представлена у рекомендованій навчально-методичній літературі [2;14]. Тому, на нашу думку, для сучасного вчителя-географа є корисним мати деякі методичні рекомендації з вивчення ґрунтознавчо-географічних, призначених як для проведення уроків, так і для екскурсій чи походів з учнями на природу для ознайомлення з природно-господарськими умовами своєї місцевості.

Компетентністним потенціалом шкільного курсу географії передбачено надання багатьох умінь, зокрема природничих, які дозволяють учням:

- використовуючи особисте наукове мислення, пояснювати явища в живій природі;
- самостійно чи в групі досліджувати живу природу, здійснювати аналіз і визначати проблеми довкілля;
- оцінювати важливість географії для сталого розвитку та розв'язання глобальних проблем [24].

В курсі загальної географії (6 клас) розділ III «Оболонки Землі» включено тему 4 «Біосфера та ґрунти». В коло питань, які пропонуються для розгляду входять: Складові біосфери, властивості ґрунтів, ґрунтовий покрив та карта ґрунтів. Вплив господарської діяльності людини на ґрунтовий покрив, флору та фауну. За офіційною навчальною програмою учні повинні знати такі поняття як «біосфера», «ґрунт», мають орієнтуватись в поширенні ґрунтів і живих організмів на земній кулі з використанням карт, знати значення ґрунтів, рослинності і тваринного світу для життєдіяльності людини; розуміти важливість збереження ґрунтів та різноманіття рослин і тварин в контексті екологічної безпеки і сталого розвитку. Курс географії в 7 класі «Материка та океани» не включає окремих ґрунтознавчо-географічних

тем, однак важливим є те, що при розкритті тем про природні зони материків тропічних широт і Північної півкулі, трансформації природи в результаті людської діяльності та сучасні екологічні проблеми необхідно надати характеристику ґрунтів і ґрунтового покриву територій, їхнє господарське використання та трансформацію, сучасний еколого-продукційний стан і проблеми збереження.

Виключна роль географії у 8 класі полягає у значному її світоглядному потенціалі і тісних взаємозв'язках змісту матеріалу із сучасністю та особистим досвідом учнів. Курс «Україна у світі: природа, населення» включає найбільшу кількість тем ґрунтознавчо-географічного спрямування. Розділ III «Природні умови і ресурси України» містить тему 4 «Ґрунти і ґрунтові ресурси», яка знайомить учнів з такими важливими питаннями як:

- умови ґрунтоутворення, структура ґрунту, ґрунтові горизонти, родючість;
- основні типи ґрунтів та закономірності їх поширення. Карта ґрунтів;
- ґрунтові ресурси України та ґрунти своєї рідної місцевості;
- видозміни ґрунтів у результаті господарської діяльності людини;
- заходи щодо раціонального використання й охорони ґрунтових ресурсів [24].

Інформацію про ґрунти і ґрунтовий покрив як України так і своєї місцевості як важливого компоненту природних ландшафтів та основний засіб аграрного виробництва необхідно також окреслювати під час вивчення у 8 класі теми 7 «Ландшафти України» та теми 8 «Природокористування». Подібна інформація має висвітлюватись вчителем і під час вивчення розділу V «Природа та населення свого адміністративного регіону», а зокрема теми 2 цього розділу «Природа

регіону» – під час характеристики природних умов і ресурсів регіону, природокористування, організації та наявних об'єктів природно-заповідного фонду. На цьому етапі багато дослідників рекомендують провести екскурсію з учнями на природу з ціллю ознайомлення і вивчення компонентів, а також особливостей природних умов і ресурсів своєї рідної місцевості, природно-господарських умов (чинників) ґрунтоутворення і ґрунтів, закономірностей їхнього утворення і розповсюдження, господарського використання та трансформації в наслідок господарської діяльності людини. Під час вивчення курсу географії за 9 клас «Україна і світове господарство» матеріал про земельні ресурси та землезабезпеченість в Україні і світі необхідно надавати при розкритті теми 1 «Сільське господарство» розділу II «Первинний сектор господарства» [24]. Конкретно це стосується питань «Роль природних чинників (земельних та агрокліматичних ресурсів) у розвитку й локалізації аграрного виробництва. Землезабезпеченість». В Розділ V «Глобальні проблеми людства» доречним надати детальну інформацію стосовно земельних ресурсів є під час розкриття сутності і масштабності екологічної, сировинної й енергетичної, демографічної та продовольчої проблем. Соціально-економічна географія світу, яка вивчається в курсі шкільної географії у 10 класі має включати відомості про ґрунтово-земельні ресурси, землезабезпеченість та стан природокористування як у цілому світі, так і в країнах Європи, Азії, Північної і Латинської Америки, Африки, Австралії і Океанії. Зокрема це стосується вивчення теми 3 розділу I «Взаємодія суспільства і природи. Світові природні ресурси». Разом з тим, виключну увагу учнів потрібно звернути на культуру і раціональність господарського використання, сучасний стан і продуктивність ґрунтів та земель в усіх регіонах світу, що з одного боку формує соціально-економічне благополуччя більшості країн Європи, Північної та Південної Америки,

а з іншого – є причиною сьгоднішніх глобальних проблем, особливо в Африці [2].

Важливо відзначити, що окрім очікуваних результатів навчально – пізнавальної діяльності учнів структура навчальної програми в кожному класі містить наскрізні змістові лінії. Зокрема лінія **«Екологічна безпека та сталий розвиток»**, метою якої є формування в учнів соціальної активності та відповідальності, екологічної свідомості, щоб вони зберігали і захищали довкілля, усвідомлювали сталий розвиток, були готові брати участь у вирішенні важливих питань довкілля і розвитку суспільства. Формуванням відповідальної особистості, що розуміє основні принципи і механізми функціонування суспільства, а також важливість національної ініціативи, спирається у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку держави, займається представлена в програмі наскрізна змістовна лінія **«Громадянська відповідальність»**. В освітньому процесі важливо не забувати про гармонійний і повноцінний розвиток особистості учня, про розвиток навичок ведення здорового способу життя та формування безпечного здорового життєвого середовища, що відображено у наскрізній змістовній лінії **«Здоров'я і безпека»**. І, нарешті, забезпеченням кращого розуміння молодим українцям практичних аспектів фінансових питань; розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі опікується лінія **«Підприємливість і фінансова грамотність»** [24]. При чому, навчальна програма містить детальний опис всіх наскрізних змістовних ліній в аспекті реалізації основних їх положень під час вивчення окремих географічних тем, зокрема пов'язаних і з земельними ресурсами.

3.2. Розробка інтерактивного уроку на тему «Земельні ресурси Херсонщини в контексті сталого землекористування»

Інтерактивне навчання на сьогодні є найбільш актуальною та затребуваною формою організації пізнавальної діяльності. Сучасне молоде покоління все більше стає вибагливим до подачі інформації, тому що живе в епоху новітніх технологій, які можуть задовольнити будь-які потреби, в тому числі навчальні. Фактично основною формою організації навчальної діяльності майже у всіх сучасних країнах світу є класно-урочна система, яка протягом чотирьох століть поспіль була досить прогресивною та дієвою. Сьогодні ж, в умовах науково-технічного прогресу, така класична форма організації навчання перестала задовольняти потреби суспільства в освіті і дійсно потребує вдосконалення. Повсюдне запровадження інтерактивного навчання, при якому навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу, сприятиме підвищенню якості і рівня знань учнів. Реальна проблема в тому, що процес реформування освіти в Україні, має невірний вектор руху, адже замість того, щоб якісно підійти до справи та усунути вади шкільної практики, ми часто спостерігаємо, що все зводиться до спроб включення нового змісту в рамки все ще старої системи. Зокрема, бачимо, що постійно вносяться зміни в навчальні плани та програми, або ж збільшується тривалість навчання в початкових чи старших класах тощо. Але ж подібні заходи не нуть реальної користі і не впливають на якість навчання. Як і раніше, ядром цих трансформацій залишається питання «Що вивчати?», а не «Як вивчати?» [13].

У ході нашого дослідження, ми отримали матеріали, які можна і потрібно впроваджувати у навчальний процес більшості закладів загальної середньої освіти. При чому, наша розробка має повністю

інтерактивний окрас, вважаючи, що створення комфортних умови навчання, при яких кожен учень відчуває свою особисту успішність, інтелектуальну спроможність, є дійсно головною (з урахуванням засвоєння матеріалу) освітянською метою.

Специфічною рисою інтерактивного навчання є підготовка учня до життя і громадянської активності у сучасному демократично-правовому суспільстві. Така значима мета досягається за умови активізації навчальних можливостей учня, а не за рахунок переказування абстрактної, «готової» інформації, дуже часто відірваної від їхнього життя і суспільного досвіду. Інтерактивні уроки також мають сприяти формуванню основних пізнавальних та громадянських умінь, навичок і зразкової поведінки. Важливо зазначити, що подібні уроки мають ще й захоплювати учнів, пробуджувати у них інтерес та мотивацію, спонукати до самостійного мислення та дій. Звичайно, що більшість отриманих результатів, зокрема корисний вплив на емоції і свідомість учнів у значній мірі залежать від умінь і особистого стилю роботи вчителя [13].

Використання інтерактивних технологій висуває певні вимоги і до структури уроків. При чому, наявність якоїсь логічної схеми інтерактивного навчання ні в якому разі не створюватиме творчі обмеження діяльності педагога. Зазвичай, структура більшості інтерактивних занять складається з п'яти основних компонентів:

1. **Мотивація.** Мета даного етапу — сконцентрувати увагу учнів на певній проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми. Учень має бути налаштований на продуктивний процес пізнання, мати в ньому індивідуальну, власну зацікавленість. Чітко розуміти, що і навіщо він зараз робитиме. Якщо ці внутрішні підвалини (мотиви учіння і мотивація навчальної діяльності) не виникнуть, то не відбудеться ефективного

пізнання. Задля досягнення цієї мети можуть бути застосовані прийоми, що моделюють проблемні ситуації, викликають у дітей подив, здивування, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання, або ж наголошують на парадоксальності явищ та подій. Цей компонент уроку має займати не більше 5% часу всього заняття.

2. **Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.** Головна мета цього етапу — забезпечити розуміння учнями їхньої діяльності, фактично того, чого вони повинні досягти на уроці і саме чого від них очікує вчитель. Без чіткого і досить конкретного визначення і усвідомлення учнями результатів їхньої пізнавальної діяльності, зокрема на уроках з використанням інтерактивних технологій, молоді люди можуть сприйняти навчальний процес як певну гру, не пов'язану з навчальним предметом.

В цій частині інтерактивного уроку необхідно виконати певні інструкції, а саме:

- ✓ назвати тему уроку або ж попросити когось з учнів озвучити її, прочитавши з дошки;
- ✓ у випадку, якщо тема містить нові слова або певні проблемні питання, то обов'язково звернути на це увагу учнів;
- ✓ попросити когось з учнів озвучити очікувані результати за текстом підручника або за записом вчителя на дошці, зробленим заздалегідь, пояснити необхідне, у разі якщо йдеться про нові поняття, способи діяльності і т.д;
- ✓ наприкінці уроку вчитель перевіряє ступінь досягнення таких результатів.

На цей елемент уроку відводиться також не більше 5% часу заняття.

3. **Надання необхідної інформації.** Цей елемент уроку при звичайній класно-урочній системі відіграє чи не найголовнішу роль. Однак, під час інтерактивного навчання акцент зміщується і на вивчення нового матеріалу відводиться приблизно 30 % часу. Головна мета – надати необхідний теоретичний матеріал учням, однак пам'ятати про активну взаємодію, навіть під час цього етапу. Базову інформацію з теми можна надавати у вигляді розповіді, бесіди, навіть використовуючи дослідницький метод.

4. **Інтерактивна вправа — центральна частина заняття.** Метою даного елемента уроку є засвоєння навчального матеріалу, досягнення головних результатів уроку. Ця інтерактивна частина уроку має займати близько 50-60% часу на занятті. Ключовою є така послідовність і регламент проведення будь-якої інтерактивної вправи:

- ✓ Інструктаж — вчитель розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і обов'язково кількість часу на виконання завдань; дізнається, чи все зрозуміло учасникам (2-3 хв).
- ✓ Поділ на групи і (або) розподіл ролей (1-2 хв). Виконання завдання, у ході якого вчитель виступає як організатор, консультант, ведучий дискусії, намагаючись надати учасникам певну допомогу і максимум можливостей для самостійної роботи, а також навчання у співпраці один з одним (5-15 хв).
- ✓ Презентація результатів виконання вправи учнями (3-15 хв).

Важливим і природним компонентом інтерактивного навчання на уроці є рефлексія. Учні мають усвідомити власні отримані результати, що досягаються шляхом їх спеціального колективного обговорення або з використанням інших прийомів (5-15 хв) [13].

5. **Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.** На цьому етапі вчителю дуже важливо зробити правильне узагальнення і відмітити результати всіх учнів, які було отримано впродовж всього уроку. Зазвичай, підбиття підсумків займає до 5% часу усього заняття.

Уроку на тему «Земельні ресурси Херсонщини в контексті сталого землекористування» (8 клас)

Мета: Поглибити та систематизувати знання учнів про особливості поширення ґрунтів на території Херсонської області. Вдосконалити вміння працювати з картами атласу з метою надання характеристики різним типам ґрунтів. Розширити світогляд учнів щодо сталого землекористування. Розвивати творче мислення, вміння працювати в команді та виховувати почуття любові до рідного краю.

Тип уроку: інтерактивний

Засоби навчання: Комплексний атлас України «Ґрунти та земельні ресурси», онлайн-карта поширення ґрунтів в Україні, мультимедіа (проектор та екран), картки із завданнями.

Хід уроку

<i>Організаційний момент</i>	Привітання. Перевірка відсутніх.
<i>Актуалізація знань</i>	Усне опитування: <ol style="list-style-type: none"> 1. Що таке земельні ресурси і ґрунти? 2. Чим відрізняється ґрунт від гірської породи? 3. Назвіть основні ґрунтоутворюючі чинники. 4. Які типи ґрунтів відносяться до зональних, а які до азональних? 5. Користуючись комплексним атласом України,

	<p>картою «Ґрунти та земельні ресурси» визначити, яким закономірностям підпорядковане поширення ґрунтів в Україні?</p> <p>6. Назвіть головні особливості структури земельного фонду України.</p> <p>7. Який вид сільськогосподарських угідь є домінуючим?</p>
<p><i>Мотивація</i></p>	<p>Діти, а ви знали, що Україна займає перше місце в Європі за площею чорноземів і це чверть світових запасів? Що на кожного з нас припадає майже 1 га землі?!</p> <p>Насправді, Україна є дуже багатою країною з точки зору забезпеченості земельними ресурсами. При чому ресурси ці є мають величезну цінність, адже їм притаманна значна родючість. Від родючості ґрунтів залежить урожайність природної та культурної рослинності. Проте, земельні ресурси - це не тільки луки, ліси, с/г угіддя, а й землі, що використовуються у містобудуванні, зведенні мостів, електростанцій, селищ і т.д. Однак, господарське використання ґрунтів з часом погіршує їхні властивості. І саме тому вони потребують дбайливого ставлення до себе та комплексної охорони.</p>
<p><i>Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.</i></p>	<p>Отже, тема нашого уроку «Земельні ресурси Херсонщини в контексті сталого землекористування». Діти, чи всі слова в темі заняття є для вас зрозумілими? Мабуть вперше ви чуєте про стале землекористування.</p>

	<p>Формування екологічної культури, гармонійних відносин людини й природи посідає в Україні особливе місце. Втрати величезної площі сільськогосподарських угідь, безповоротного зникнення окремих класів, родів та численних видів рослин і тварин і т.д. змушують суспільство переглянути підхід до землекористування. Тому ставлення людини до природи розглядається як важлива громадянська характеристика особистості [27]. Негативні наслідки антропогенного, тобто людського, впливу на ґрунти можна зменшити за допомогою сталого землекористування, яке являє собою систему відносин суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним процвітаням, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів та задоволенням матеріальних і духовних потреб населення.</p> <p>Сьогодні ми маємо розглянути земельні ресурси нашого рідного краю, звертаючи увагу на те, чи раціонально та дбайливо ставиться людина до їх використання.</p>
<p><i>Надання необхідної інформації.</i></p>	<p>Херсонщина – це край родючих ґрунтів, золотого Степу. Якщо подорожувати в межах нашої області, то можна цілком впевнено підтвердити статистику. В структурі землекористування</p>
<p><i>Один з учнів допомагає вчителю та зачитує найпоширеніші типи ґрунтів</i></p>	<p>поважне місце займають саме сільськогосподарські угіддя – більше 70 %</p>

<p><i>використанням інтерактивної карти</i></p>	<p>території. Кожен з вас отримав заздалегідь лінку на сайт, де розміщена інтерактивна онлайн карта ґрунтів України. Користуючись, своїми смартфонами, зайдіть будь ласка за посиланням https://superagronom.com/karty/karta-gruntiv-ukrainy#x На карті натискаємо Херсонську область і перед нами всі типи ґрунтів, які зустрічаються на цій території. Потрібно ставити галочку біля того типу, розповсюдження якого хочемо побачити. З вашою допомогою зачитаємо найпоширеніші зональні та азональні типи ґрунтів на Херсонщині.</p> <p>Ми з вами переконалися в тому, що наша область є володарем родючих ґрунтів і дійсно аграрним краєм.</p> <p>[Для запису в зошиті вчитель надає фактичний матеріал з підрозділу 2.1. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Херсонській області]</p>
<p><i>Інтерактивна вправа</i> — <i>центральна частина заняття</i></p>	<p><u>Гра «За» і «Проти».</u> <i>Учні висловлюють свою думку з приводу заданого вчителем питання, наводячи переконливі аргументи.</i></p> <p><u>Вчитель:</u> діти, існує думка, що для підвищення урожайності с/г культур можна використовувати попіл як органічне добриво.</p> <p>Тому, моя пропозиція спалювати сухі бур'яни на земельних ділянках, щоб боротися з непотрібним рослинним сміттям та паралельно підвищувати родючість ґрунту. Хто підтримує мою</p>

пропозицію? А хто не згодний? Заперечення будь ласка обґрунтуйте.

Вірна позиція: основа родючості ґрунту – це вміст гумусу. Гумус – складна органічна речовина. Така речовина, як і будь-яка органічна сполука, легко руйнується вогнем. Тому підпали трави, кущів насправді руйнують гумус, що веде до зменшення урожайності як сільськогосподарських, так і диких рослин. У процесі підпалів гине корисна фауна, а іноді може виникнути пожежа великих масштабів.

Прийом «Робота в парах». *Вчитель об'єднує учнів по парам і дає кожній парі тему для обговорення. Наприкінці дискусії учні мають дійти певної згоди, досягти консенсусу та представити отриманий результат.*

Орієнтовна тема для обговорення в парі:
«Херсонщина – один з найбільш розораних регіонів України, з дуже високою часткою ріллі у структурі землекористування. Чи можемо ми пишатися такими даними?»

Наприкінці обговорення учні мають дійти до того, що територія Херсонської області є незбалансованою в аспекті структури земельного фонду і потребує значних заходів щодо покращення землекористування.

Прийом «Карусель». Такий варіант інтерактивного навчання ефективний для одночасної активізації всіх учасників

навчального процесу.

Як організувати роботу?

- ✓ Розставте стільці для учасників у два кола.
- ✓ Учні, що знаходяться у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а ті які в зовнішньому — обличчям. В результаті кожен сидить навпроти іншого.
- ✓ Внутрішнє коло є нерухомим, а зовнішнє — рухливе: за сигналом вчителя усі його учасники місце розташування на один стілець вправо та опиняються перед іншим партнером.

Головна мета — пройти усе коло, виконуючи потрібне завдання. Учні-учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього — зовсім протилежної. На початку йде обмін думками у перших парах, надаються необхідні відомості (аргументи). Учні записують у себе в зошитах усе, що подає протилежна сторона. За сигналом вчителя відбувається зміна партнерів і дискусія продовжується, проте учні намагаються підібрати нові контраргументи. До самого кінця кола учасники, зазвичай, уже відточують свою майстерність, а також здобувають досвід спілкування з різними партнерами, які мають іншу точку зору [13].

Орієнтовна тема для використання даного прийому: «Стале землекористування в Херсонській області – міф чи реальність?»

<p><i>Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.</i></p>	<p>Наприкінці уроку вчитель узагальнює новий матеріал та дає заключне резюме щодо того, як всі попрацювали. Найбільш активним учням виставляє оцінки в журнал, записує домашнє завдання на дошці та анонсує нову тему, з якою учні познайомляться на наступному уроці.</p>
---	--

Таким чином, вважаємо, що залучення в навчальний процес якомога більше інтерактивних методів навчання сприятиме найбільш ефективному результату. Вивчення земельних ресурсів є доволі складним і дуже часто «сухим» елементом в навчальній програмі шкільного курсу географії, тому багато що залежить від педагогічної майстерності вчителя, від його небайдужості. Дана методична розробка є змістовною, цікавою, а головне сучасною, яка спонукатиме учнів до засвоєння такого важливого матеріалу.

ВИСНОВКИ

Сучасна Україна та сучасна Херсонщина потребують кардинальних змін у системі земельних відносин на засадах сталого землекористування, що має спонукати до певних якісних змін, інноваційного оновлення й піднесення національної економіки в цілому та якісної трансформації системи освіти зокрема.

- 1) У ході дослідження нами було розглянуто сутність поняття «земельні ресурси», структура їх використання. Встановлено, що розподіл земель згідно українського законодавства за цільовими категоріями є досить застарілим та не відповідає реаліям сьогодення, тому що для оптимального використання земельних ресурсів необхідне їх багатофункціональне використання, яке в більшості випадків є раціональним.

Значна частина земельних ресурсів нашої держави відносяться до категорії земель сільськогосподарського призначення (41,4 млн га), при чому більшу частину займають рілля – 79 % від с/г земель. В Україні сконцентрована третина світових запасів чорноземів і з цим дуже часто пов'язують виграшний агрономічний статус України на світовій арені.

На жаль, сьогодні в Україні склалася дуже нераціональна структура природокористування, яка є результатом домінування природомістких галузей промисловості, сировинної орієнтації експорту, ресурсо- й енергоємних технологій і т.д. Тому питання сталого землекористування має зайняти першу позицію в державних стратегіях, у т.ч. освітнього характеру.

- 2) В роботі представлено аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Херсонській області. Детально представлена структура сучасного землекористування та виявлено, що саме сільськогосподарське землекористування на Херсонщині

характеризується високою часткою ріллі, як від загальної площі області, так і від площі сільськогосподарських угідь. Також виявлено, що при середній розораності сільськогосподарських угідь 87%, окремі райони області, наприклад, Іванівський, Каланчацький, Нижньосірогозький розорані більше як на 90 %, що суперечить всім екологічним вимогам, щодо екологобезпечного ведення господарства. За результатами аналізу встановлено, що стан використання земель сільськогосподарського призначення Херсонщини не відповідає вимогам їх експлуатації й охорони в контексті сталого розвитку.

- 3) Практична частина дослідження представлена методичним аспектом щодо вивчення земельних ресурсів в шкільному курсі географії та розробленим на цій основі сучасним інтерактивним уроком на тему «Земельні ресурси Херсонщини в контексті сталого землекористування», розрахованого для учнів 8-го класу. Під час аналізу літературних джерел сформувалось тверде переконання, що повсюдне запровадження інтерактивного навчання, при якому освітній процес відбувається у супроводі постійної, активної взаємодії всіх учасників процесу, сприятиме підвищенню якості і рівня знань учнів. Відзначимо, що нами було детально проаналізовано актуальні навчальні програми з географії для всіх класів та виявлено, що питання земельних ресурсів та їх охорони наявне в багатьох темах, тому розробка подібного методичного забезпечення дійсно інтерактивного із залученням онлайн-карти та персональних гаджетів є вкрай необхідним інструментом для сучасного вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк С.А., Ромащенко М.І. Наукові аспекти сталого розвитку зрошення земель в Україні. Київ: ТОВ «ДІА» 2006. 32 с.
2. Біланчин Я. М., Попельницька Н. О. Методичні рекомендації з вивчення ґрунтознавчо-географічних тем у шкільному курсі географії // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія Педагогічні науки. Вип. №1 (64) - Миколаїв. 2019 - С. 23-29.
3. Власов В.І. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу / В. Власов, М. Оніщук, О. Овсянніков // Економіка АПК: міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2005. – № 5 – С. 121-122.
4. Вожегова Р.А., Морозов О.В., Безніцька Н.В. та ін. Раціональне використання зрошуваних та вилучених зі зрошення земель півдня України / [за ред. д.с.-г.н. Р.А. Вожегової, д.с.-г.н. О.В. Морозова]. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 184 с.
5. Гутаров О.І. Оцінка земельних ресурсів /О.І. Гутаров /Харк. нац. аграр. ун-т. – Х., 2006. – 368 с.
6. Данкевич В. Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації: монографія / Данкевич В. Є. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2017. – 392 с.
7. Демьохін В.А. Ґрунтові ресурси Херсонської області, їхня продуктивність та раціональне використання /В.А. Демьохін, В.Г. Пелих, М.І. Полупан, В.А. Величко, В.Б. Соловей – К.: Колобіг, 2007 – 132с.
8. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://land.gov.ua/>

9. Закон України „Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року //Голос України від 14.01. 2011. - №6.
- 10.Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» (реєстраційний №2178-10 від 10.10.2019)
- 11.Закон України «Про охорону земель» (ст. 1) м. Київ, 19 червня 2003 року N 962-IV.
- 12.Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
- 13.Інтерактивний урок – особливий тип уроку. Персональний сайт вчителя математики Мисюри Любов Павлівни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://matematuka.wordpress.com/%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D0%B8%D0%BF-%D1%83/>
- 14.Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах. К. : Навч. книга, 2005. 319 с.
- 15.Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. 112 с.
- 16.Лаптев О.О. Екологічна оптимізація біогеоценотичного покриття в сучасному урболандшафті. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 1996. – 608 с.
- 17.Липова Л. Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти // Український науковий журнал «Освіта

- регіону», 2012. №1. 277 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/767>.
18. Мальчикова Д.С. Земельно-ресурсний потенціал Херсонської області і проблеми його раціонального використання /Д.С. Мальчикова // Зб. наук. праць. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2003. – С.115-122
19. Мальчикова Д.С. Проблеми і перспективи використання зрошуваних земель Херсонської області. Географія і сучасність: зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова. К.: Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2002. Вип. 7. С. 138–145.
20. Мельник Л.В. Стратегічні засади раціонального землекористування в аграрних формуваннях [Електронний ресурс] / Мельник Л.В. // Науковий вісник НУБіП України. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/ vestnik_126/29.pdf.
21. Мельничук Л.С. Проблеми сталого та раціонального землекористування в Україні / Л.С. Мельничук // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». Випуск № 2., 2015 – режим доступу – <http://www.globalnational.in.ua>.
22. Музика П.М., Урба С.І. Гончаренко Л.В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Том 30 (69). №4, 2019
23. Навчальна програма з географії (рівень стандарту) для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року
24. Навчальна програма з географії для 6-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804

25. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iogu.gov.ua/wp-content/uploads/2013/07/stan_gruntiv.pdf
26. Національна доповідь України про стан виконання положень «Порядку денного на ХХІ століття» за десятирічний період [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/Nacdorovid2012.
27. Омельченко Н.В. Екологічне виховання в умовах урбанізації/ Н.В. Омельченко// Зб. наук. праць Херсонського відділу Українського географічного товариства / [За ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової]. Вип. 7. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2015. – С. 66–69
28. Пашков І.А. Системні основи сталого землекористування в Україні / І.А. Пашков // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 149–155.
29. Пилипенко І.О., Мальчикова Д. С., Єрмакова О. М. Географія Херсонщини: навч. посібн. Херсон: ПП Вишемирський, 2007. 221 с.
30. Попрозман Н.В., Коробська А.О. Стале землекористування: реалії та перспективи сьогодення. Том 1, № 1-2 (2018)
31. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. // Офіційний вісник України. 2015. № 4. С. 8.
32. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/26022020/%d0%9f%d0%a3%d0%91%d0%9b%d0%86%d0%a7%d0%9d%d0%98%d0%99%20%d0%97%d0%92%d0%86%d0%a2%20%d0%94%d0%90%d0%9b

%d0%a0%d0%a3%20%d0%97%d0%90%202019%20%d0%a0%d0%86
%d0%9a.pdf

33. Статистичний щорічник України за 2018 р.: статистичний збірник / Державна служба статистики України. Житомир, 2019. 482 с.
34. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021 - 2027 років. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://khoda.gov.ua/strateg%D1%96ja-rozvitku-2021-2027>
35. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
36. Третьяк А.М. Зміна пріоритетів земельної реформи в зв'язку з удосконаленням економічних відносин власності на землю // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 2. – С. 5-10.
37. Третьяк А.М. Стратегія реформування земельної політики в Україні на сучасному етапі // Землевпорядний вісник. 2009. – № 6. – С. 12-20.
38. Яремчук І.Г. Економіка природокористування: підруч. /І.Г. Яремчук. – К.: „Просвіта”, 2000. – 431 с.